

Het oorkussen van de duivel. ‘Traagheid’ (*acedia*) in de moraal van pastoor Peter Loycx (1646)

Toon Van Houdt

Samenvatting

In 1646 publiceerde de Antwerpse pastoor Peter Loycx een uitvoerig Latijns traktaat over werk en nietsdoen, *Laboris encomium, acediae vituperium*. Hoewel zijn arbeidsethiek erg traditioneel van inslag blijkt te zijn, slaagt hij er niettemin in nieuwe accenten te leggen in het katholieke discours over arbeid en nietsdoen. Dat komt vooral tot uiting in de uitbreiding van zijn arbeidsethiek tot een heuse taalethiek: allerlei vormen van immoreel taalgebruik vinden volgens de auteur hun wortel in zondig nietsdoen.

Abstract

In 1646 the Antwerp priest Peter Loycx published a vast Latin treatise on labor and sloth, *Laboris encomium, acediae vituperium*. Although his views appear to be rather traditional, the author nonetheless succeeds in introducing some new elements into the Catholic discourse on work and idleness. Most surprising is his shift from work ethics to an ethics of language and speech. In this article I will examine this shift in some detail.

Was pastoor Peter Loycx een ‘workaholic’? We weten weinig over hem (Van Arenbergh, 1893) maar het is heel aannemelijk. Naast zijn drukke taken als *protonotarius apostolicus* en herder van de landelijke Sint-Willibrordusparochie even buiten het zeventiende-eeuwse Antwerpen besteedde hij al zijn vrije tijd aan lezen, denken en schrijven; nutteloos nietsdoen was niets voor hem. Was pastoor Loycx ervan overtuigd dat zijn kudde schapen te weinig ijver en werklust aan de dag legde en spoorde hij ze in donderpreken aan tot een arbeidzamer leven? Feit is dat hij in 1646 een zeer uitvoerig traktaat over arbeidsethiek publiceerde waarin hij fel van leer trekt tegen ledigheid, luiheid en lanterfanterij. Maar dat Latijnse traktaat was alleen al vanwege de taalkeuze ongeschikt om de geesten en harten van veel van zijn beminde parochianen te beroeren. Het heeft er alle schijn van dat pastoor Loycx vooral voor ‘bentgenoten’ schreef: geestelijken die zijn geschrift konden beoordelen én dat verder kon-

den exploiteren als schatkamer van ideeën, formuleringen en beelden – voor eigen stichting en verbetering, en voor hun eigen donderpreken tegen lamlendig nietsdoen.

Loycx' imposante traktaat *Laboris encomium, acediae vituperium* ('Lof van de arbeid, hekeling van de luiheid') verscheen eenmaal, in Antwerpen bij drukker-uitgever Guiliam Lesteens.¹ Het telt weinig verrassend twee grote delen. In het eerste deel biedt de auteur een 'positieve' voorstelling van arbeid en arbeidzaamheid: uitvoerig beklemtoont hij de natuurlijke en Bijbelse plicht van de christenmens tot hard werken om zijn/haar zielenheil veilig te stellen. Dat geldt voor lieden van alle rang en stand – notabelen, boeren en ambachtslui, priesters, monniken en kloosterzusters. Loycx' mensbeeld en maatschappijmodel blijken behoorlijk conservatief: elkeen moet zich tevredenstellen met de positie waarin hij/zij is geboren en naar best vermogen het werk van die stand uitvoeren; voor maatschappelijke mobiliteit of een radicale omkering van de gevestigde orde is er bij Loycx geen plaats. Overigens laat de auteur niet na te beklemtonen dat een mens verstandig moet werken: hij/zij moet op tijd en stond lichaam en geest de nodige rust gunnen: de boog kan en mag niet altijd gespannen zijn (Van Houdt, 2023).

Het tweede deel van *Lof van de arbeid, hekeling van de luiheid* biedt als het ware een tegenspiegel van het eerste: de geduldige lezer wordt opnieuw getrekeerd op een omstandige, maar veel grimmiger, analyse van nietsdoen, ledigheid, luiheid en lamlendigheid, die allemaal onder de term *acedia* (geestelijke lauwheid of traagheid) worden geplaatst.² *Acedia* – zoals bekend een van de zeven hoofdzonden in de middeleeuwse en vroegmoderne katholieke moraaltheologie – wordt eigenlijk al in het eerste deel aangekondigd, waar Loycx het niet kan laten bij de positieve kanten van arbeid steeds in ongemeen felle termen naar luieriken en lanterfanters uit te halen. Zij gaan gebukt onder *acedia*, die hen paradoxaal genoeg geen rust oplevert, maar integendeel een voortdurende mentale onrust – en dus een soort van 'werken': hun gedachten, gevoelens en zintuigen zijn ten prooi aan een permanente turbulentie (Loycx, 1646, p. 116-117).

Acedia was een overbekend thema; het was al uitgemolken door vroegchristelijke kerkvaders als Cassianus en Augustinus, middeleeuwse scholastieke theologen als Thomas van Aquino en Jean Gerson, en middeleeuwse en vroegmoderne stichtelijke auteurs als Guilielmus Peraldus en Thomas a Kempis (Wen-

¹ Zie over hem: De Vlieger-De Wilde, 2004, p. 47, nr. 75.

² In scholastiek Nederlands wordt *acedia* inderdaad steevast als 'geestelijke lauwheid' of 'traagheid' vertaald. Zie Axters, 1937, p. 5-6.

zel, 1967). Loycx citeert regelmatig uit hun werk, zonder er veel origineels aan toe te voegen. Wel probeert hij soms de actuele relevantie van zijn eigen werk te belichten door contemporaine toestanden en – vooral – misstanden te beschrijven. Zo verwijst hij instemmend naar de behoorlijk hardvochtige wetsbepalingen van de centrale overheid van de Zuidelijke Nederlanden tegen zogenaamde nietsnutten en klaplopers: gezonde en voldoende krachtige mannen en vrouwen die bedelden of vagebondeerden werden met executie bedreigd! (Zypaeus, 1635, p. 260-262; Koenraadt, 2014).

Maar de meest verrassende vernieuwing die Loycx in het traditionele discours over arbeid en ledigheid doorvoert ligt elders. Na een lange uiteenzetting over belangrijke deelaspecten van *acedia* als luiheid (*pigritia*), nonchalance (*negligentia*), lauwheid (*tepor*) en gebrek aan toewijding (*indevotio*) bespreekt hij eensklaps zonden die daar op het eerste gezicht weinig verband mee houden: gemopper en gemor (*murmur*), laster (*detractio*) en dwaas gebabbel (*verbum otiosum*) (Loycx, 1646, p. 154-159). Arbeidsethiek moet ogenschijnlijk plaats ruimen voor taaletiek! Nu was het bepaald ongebruikelijk om in een moraliserend traktaat als dit zogenaamde ‘zonden van de tong’ (*linguae vitia*) ter sprake te brengen; die werden doorgaans apart behandeld.³ Toch valt er tussen de twee thema’s een logisch verband aan te wijzen, dat reeds in de Bijbel expliciet was gelegd (1. Tim. 5.13). Verderfelijk nietsdoen (*otiositas*), zelf de dochter van *acedia*, leidt als vanzelf tot verderfelijk, want volstrekt dwaas en nutteloos gepraat (*lingua otiosa*), en dat mondt welhaast onvermijdelijk uit in nog ergere ‘zonden van de tong’, zoals gemopper en lasterpraatjes. Allicht wenste Loycx enkele taaletische beschouwingen toe te voegen om het thema arbeidzaamheid en haar tegendeel, *acedia*, zo exhaustief mogelijk te bespreken.

In de vroegmoderne tijd werd taaletiek vaak behandeld in moraliserende traktaatjes die soms de vorm aannamen van onvervalste embleemboeken. Het charmante werkje *Linguae vitia et remedia* van de Zuid-Nederlandse auteur Antonius a Burgundia (Antwerpen, 1631) bijvoorbeeld, was erg schatplichtig aan de nogal langwijlige diatribe *Lingua* van de beroemde humanist Erasmus (A Burgundia, 1995). Veel succesvoller, want veel ruimer verspreid, was de emblematische bundel *Orbis Phaëthon* van de Duitse jezuïet Hieremias Drexel uit 1629. Deze werd in tal van landen, waaronder de Zuidelijke Nederlanden, meermaals in opvallend grote oplagen herdrukt (Van Houdt & Tilg,

³ In de middeleeuwen werd de moraliserende bespreking van de ‘zonden van de tong’ nogal eens geïntegreerd in een ruimere behandeling van de zeven hoofdzonden, zij het meestal in de vorm van een appendix of als een aparte categorie (zondige woorden tegenover zondige gedachten en zondige handelingen). Zie Casagrande & Vecchio, 1991, p. 18-19.

2020). De ‘zonden van de tong’ die Loycx bespreekt, zijn stuk voor stuk terug te vinden in deze Duitse voorganger (Drexel, 1629, ‘D’, p. 310-400; ‘M’, p. 143-165; ‘O’, p. 184-204), al ontbreekt het nodige bewijsmateriaal om een stevige intertekstuele relatie tussen beide auteurs te leggen.⁴

Wel hebben de auteurs duidelijk een grote voorliefde voor beeldrijk taalgebruik met elkaar gemeen. Dat hoeft niet te verbazen, want hun geleerde Latijnse traktaten vertonen vele kenmerken van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne preekliteratuur, die tracht op het verstand én het verbeeldingsvermogen van toehoorders/lezers in te werken. Vandaar dat Drexel en Loycx naar hartelust beelden creëren en vergelijkingen maken. Op de keper beschouwd gaat het om een bijzondere toepassing van het antieke retorische principe van de *enargeia* of *evidentia* – de ‘veraanschouwelijking’ of visualisering van personen, zaken of zelfs van abstracte begrippen.⁵

Bij Drexel vormen vergelijkingen regelmatig de basis van (tamelijk complexe) emblematische *picturae*; bij Loycx ontbreken dergelijke emblematische afbeeldingen, al had de auteur die zonder veel moeite kunnen toevoegen. Zo stelt hij de laster voor als tanden: ‘Zoals tanden stukken voedsel verwijderen, zo vreten lasteraars de opinie van de mensen aan’ (Loycx, 1646, p. 156). Verderop introduceert hij de raaf als beeld van laster: deze uiterst listige vogel steelt en verbergt heimelijk allerlei zaken. Net zo gaat de lasteraar te werk: die berooft zijn/haar slachtoffer van zijn/haar goede naam of reputatie. Maar daar houdt de vergelijking niet op. Net zoals een raaf een luidruchtige vogel is die de meest uiteenlopende klanken weet na te bootsen, zo vindt de lasteraar telkens weer nieuwe, doeltreffende middelen om zijn/haar tegenstander stuk te bijten. En Loycx weet van geen ophouden. De lasteraar is als een raaf die zelfs haar eigen kroost niet spaart; hij/zij is eveneens goed bevriend met de vos: beide zinnen voortdurend op slinkse strategieën om een ander zwart te maken zonder zelf gevaar te lopen of schade te ondervinden (Loycx, 1646, p. 157-158). Zoals gezegd wijdt ook Drexel in zijn *Orbis Phaëthon* een lange beschouwing aan de laster en maakt hij daarbij naarstig gebruik van beelden en vergelijkingen. Opvallend genoeg verschillen die allemaal van de analogieën die Loycx uitwerkt. Dit kan erop wijzen dat onze Antwerpse dorpspastoor het ruim verspreide taaletische traktaat van zijn voorganger niet kende –

⁴ De drie besproken zonden maakten trouwens een vast deel uit van het middeleeuwse taaletische discours. Zie Casagrande & Vecchio, 1991, p. 181-186, 239-252, 303-312.

⁵ De inzet van vergelijkingen als middel tot visualisering werd reeds uitvoerig behandeld door de antieke retor Quintilianus in zijn in de vroegmoderne tijd druk gelezen *Institutio oratoria* (8.3.72-79). Voor de ontwikkeling van de vroegmoderne kerkelijke retoriek (preekkunst), zie Bauer, 1986 en Mouchel, 1999.

of het misschien wel kende, maar bewust niet wilde gebruiken als makkelijk te plunderen ‘voorraadkast’.

Over de auteur

Prof. dr. Toon Van Houdt is als latinist en cultuurhistoricus verbonden aan de KU Leuven. Hij publiceert onder meer over ethiek in de vroegmoderne tijd en katholieke embleemliteratuur.

Literatuurlijst

- A Burgundia, A.** (1995). *Linguae vitia et remedia (Antwerp, 1631)*. With an Introduction by Toon van Houdt. Turnhout: Brepols.
- Axters, S.** (1937). *Scholastiek lexicon, Latijn-Nederlandsch*. Antwerpen: Geloofsverdediging.
- Bauer, B.** (1986). *Jesuitische 'ars rhetorica' im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Frankfurt am Main/Bern/New York: Verlag Peter Lang.
- Drexel, H.** (1629). *Orbis Phaëthon sive de universis vitiis linguae*. Munchen: Melchior Segen & Nicolaus Henricus.
- Koenraadt, F.** (2014). ‘Vagebonden in woorden en daden, én in beelden. Van deerniswekkende drommel via vrijheidslievende romanticus tot zorgwekkende zorgmijder.’ *Tijdschrift over cultuur & criminaliteit*, 4: 1-33.
- Loycx, P.** (1646). *Laboris encomium, acediae vituperium*. Antwerpen: Guiliam Lesteens.
- Mouchel, C.** (1999). ‘Les rhétoriques post-tridentines (1570-1600): la fabrique d’une société chrétienne.’ In Fumaroli, M. (red.), *Histoire de la rhétorique dans l’Europe moderne, 1450-1950*. Paris: Presses Universitaires de France, pp. 431-497.
- Van Arenbergh, E.** (1893). ‘Loycx, Pierre.’ In *Biographie Nationale de Belgique*, 12: 530.
- Van Houdt, T.** (2023). ‘The Counter-Reformation Concept of Good Labour and the Inculcation of a Catholic Work Ethic.’ In Almási, G. & Lizzul, G. (red.), *Rethinking the Work Ethic in Premodern Europe*. Cham: Springer Nature, pp. 231-254.
- Van Houdt, T. & Tilg, S.** (2020). ‘Drexel (Drexelius, Drexl, Träxl, Drechsel), Jeremias (Hieremias).’ In Arend, S., et al. (red.), *Frühe Neuzeit in Deutschland, 1620-1720. Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon, VL17, Band 2*. Berlin: De Gruyter, cols. 611-626.
- Wenzel, S.** (1967). *The Sin of Sloth: Acedia in Medieval Thought and Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Zypaeus, F.** (1635). *Notitia iuris belgici*. Antwerpen: Hieronymus Verdussen.